

TAVROMAKIYA XÜSUSİ SAHƏ LEKSİKASI KİMİ

*Aytən ƏLİYEVƏ, Azərbaycan Dillər Universitetinin tərcümə
fakültəsi nəzdindəki ispan dili kafedrasının müəllimi*
Rəyçi: b/m A.ƏLİYEVƏ

İstənilən dilin leksik bazasına hər şeyi əhatə edən və eyni zamanda xırda bölgülərdən ibarət sistem kimi baxmaq lazımdır. Bu sistemin və onun hissələrinin öyrənilməsinin müxtəlif yanaşma üsulları mövcuddur. Məlumdur ki, hər hansı bir dilin vahidləri ümumi leksikadan başqa, xüsusi leksiya da malik olur. Dilin bu cür bölünməsi nə ümumi və xüsusi sözlərdən, nə də ki, digər vasitələrdən asılı deyil (1;58;59). Xüsusi sahə leksikasının kökləri əsrlərə dayanır. Belə ki, insan məhz əmək fəaliyyəti nəticəsində təkmilləşib və ən primitiv təsərrüfat işi üçün də əmək bölgüsü vacibdir. İnsanın məqsədyönlü, peşəkar fəaliyyəti prosesində əvvəllər mövcud olmayan yeni ideya və fikirlər yaranır. Təbii ki, onlara müvafiq adlar da mövcud olmur. Ümumi leksikadan fərqli olaraq xüsusi sahə leksikası ümumişlək deyil. Ancaq o sahə ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən başa düşülür. Belə ki, o istənilən şəraitdə ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etmir, sətiraltı mənalarda işlənir. Başqa sözlə desək, peşəkar bilik müvafiq mətnaltı və sətraltı mənimsənilməsinə tələb edir ki, bu da xüsusi sahə leksikasını təşkil edir. Xüsusi sahə leksikasını əsasən xüsusi adlar (şəxs, Tanrı, adları coğrafi, kosmik, geoloji obyekt adları, müəssisə və təşkilat adları, müxtəlif sahə üzrə ixtisaslaşmış insan qruplarının adları, milli bayramlar, oyunlar) təşkil edir. Buraya həmçinin ticarət, sənaye, elm və müxtəlif sahələrdə işlədilən terminlər, ənənəvi hadisə və milli bayramlara xas olan sözlər də aiddir.

Xüsusi sahə leksikasını xarakterizə edən ən əsas cəhət onun vahidlərinin adlandırılan obyekt və məfhumlarla xüsusi əlaqəsinin olmasıdır. Ümumi leksikaya daxil olan sözlər min illər boyu yaranmış və həmin dili bilən şəxslər tərəfindən mənimsənilmişdir. Ancaq xüsusi sahə leksikasını təşkil edən sözlərdə isə müəyyən anlayışlar (terminlər, elmi nomenklatura, ticarət, bayram, oyun nomenklaturası) üstünlük təşkil edir. Belə ki, xüsusi sahə leksikası insanın dilin təbii inkişafına qeyri-təbii müdaxiləsi nəticəsində yaranmışdır (1;98;115).

Xüsusi sahə leksikasına insanın peşəkar fəaliyyəti ilə əlaqəli bütün leksik vahidlər daxildir. Xüsusi isimlər vardır ki, onları xüsusi sahə leksikasına daxil etmək düzgün deyil. Hər şeydən əvvəl, ərazi dialektlərini xüsusi sahə leksikasına aid etmək düzgün olmazdı. Dialekt leksikası ayrı-ayrı qrup insanların peşəkar oriyentasiyasından asılı olmayaraq, məhdud bir ərazidə ümumi istifadəyə malikdir. Ona görə də onu dilin nə ümumi, nə də ki, xüsusi

leksikasına daxil etməyimiz düzgün olmazdı, çünki öz ərazisi daxilində ümumi istifadəyə malikdir.

Xüsusi sahə leksikasına arqotik ifadələri də daxil edə bilmərik. Baxmayaraq ki, müəyyən məqsədə yönəldilmiş fəaliyyətlə əlaqədardır, amma izahdan daha çox faktların gizli qalmasına xidmət edir.

Xüsusi sahə leksikasına jarqonlar da aid edilmir. Xüsusən də müəyyən sosial qrup tərəfindən (əsasən də gənclər) işlədilən dəbdə olan kəskin sözlər daxil deyil. Çünki, belə sözlər demək olar ki, dilə heç nə vermir, sadəcə nitqdə xüsusi kolorit yaradır.

Ədəbi dilin arxaizm və neologizmləri də xüsusi sahə leksikasına aid deyillər. Çünki onlar müəyyən bir janr daxilində ifadə vasitələri kimi istifadə olunurlar. Əgər arxaizm və neologizmlər müəyyən dilaltı (arxeologiya, texnika) çərçivəsində işlənirsə, onda onlar da dilaltıların xüsusi leksikasına aid olurlar.

Ədəbi dil anlayışını xüsusi leksikaya aid etmək düzgün olmazdı. Çünki ədəbi dildə həmin dilin oxucularının heç bir hazırlıq olmadan yazıcının, şairin yazdığı əsərləri oxuyub başa düşməsi üçün ümumi leksikadan istifadə olunur. Xüsusi leksika isə daha fərqli məqsədlər güdür (2;25;30).

Xüsusi leksikanın həcmi ümumi leksikanın həcmindən dəfələrlə böyükdür, çünki hər bir dildə ümumi istifadə ilə müqayisədə müəyyən sahə ilə bağlı leksik vahidlər daha çox yaranır. Hər hansı bir dilə nəzər yetirsək, görürük ki, ümumi leksika özek, xüsusi leksika isə periferiya rolunu oynayır. Ona görə də xüsusi leksikanın leksik vahidləri ümumi leksika ilə əlaqəli şəkildə yaranır.

Elm və texnikanın inkişafı yeni ideyaların və onları ifadə edən sözlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Məhz bu səbəbdən ya yeni, ya da bir - sıra köhnə sözlər yenidən işlədilərək yenicə kəşf edilmiş coğrafi, geoloji kosmik obyektlərin adlandırılmasında istifadə edilir. Bu da xüsusi leksika sahəsinə aiddir. (2,33)

Digər dillərdən alınma sözlər əsasən xüsusi sahə leksikası vasitəsilə keçir. Ona görə də dilin lüğət tərkibi xüsusi sahə sözləri vasitəsilə zənginləşir. Bu da öz növbəsində müxtəlif ölkələrin mütəxəssislərinin peşəkar ünsiyyətini asanlaşdırır. Burada bir növ ümumi leksika qarşılıqlı surətdə fəaliyyət göstərirlər. (3, 17; 18)

Ümumi leksika ilə xüsusi leksikanın qarşılıqlı surətdə fəaliyyətini haqqında söhbət açacağımız tavrromakiyada açıq-aydın görə bilərik. Tavrromakiyada istifadə olunan söz və ifadələr xüsusi sahə leksikasına aiddir. Bəs tavrromakiya nədir? Bu terminin yaranma tarixi, nə mənə kəsb etdiyi haqqında bir qədər ətraflı danışaq. Bu fəaliyyət növünün kökləri Bürunc Dövründən başlayaraq əsrlər boyu inkişaf etmiş və indiki dövrə qədər gəlib çatmışdır. Bu bir növ hal-hazırda bəzi tayfalarda mövcud olan adət-ənənəyə oxşar qəhrəmanlıq, cəsurluq yarışdır. Qədim Romada sirk meydanlarında göstərilən tamaşalarda zadəgan ailələrinin nümayəndələri öz ovçuluq məharətlərini göstərmək üçün meydana atılan heyvanlarla mübarizə aparır və sonda onları öldürürdülər. Daha sonra aşağı təbəqədən olanları, əylənmək məqsədilə qladiatorları da meydana

atırdılar. Orta əsrlərdən başlayaraq artıq buğaları meydana atmaq ənənəvi hal almağa başlayır. O dövrdə Karlomaqno və X Alfonso El Sabio bu döyüşə xüsusi maraq göstərirdilər. Dövrün salnaməsində göstərilir ki, "1124-cü ildə VII Alfonso Saldanyada Barselona qrafının qızı Donya Berengela ilə evlənəndə toy mərasimində öküz bayramı xüsusi yer tuturdu." Bu cür tamaşalar adətən meydanlarda, açıq yerlərdə keçirilirdi. Belə güman olunurdu ki, İspaniyada ilk dəfə ərəblər nizəni batırmaq vaxtı buğanın diqqətini yayındırmaq üçün plaşlarından istifadə ediblər. XVI-cı əsrdən etibarən tavromakiyada nizə ilə qovma ənənəsi yaranır. Bu dövrdə tavromakiya o qədər məşhurlaşır ki, hətta İngiltərə kralı I Karlos və həmyətəni Lord Bukiinqam bu yarışda iştirak edir və daha sonralar buğa döyüşünü öz ölkələrində təcrübədən keçirərək İspaniya və Fransa krallıqlarının səfirlərini də dəvət edirlər. İspaniya kralı I Karlos oğlu II Filipin doğulmasını qeyd etmək üçün öküzü nizələyir.

Bu dövrdə zadəganlar birdəfəlik öküzdən azad olmaq və yaxud yaralı və ya yorulmuş atı dəyişdirmək məqsədilə buğanın diqqətini yayındırmaq üçün öz köməkçilərindən və silahdarlarından istifadə edirdilər. Bununla da "pikador" (nizə ilə silahlanmış atlı torero) adlı döyüşçü yaranır. "Pikador" lar atlı zadəganların öküzü öldürməsinə kömək edirlər. Zadəganların köməkçi və silahdarlarının işə üzərinə buğanı "pikador"a gətirmək məsuliyyəti düşür. Bununla da "Plaş" dan daha çox istifadə işi təkmilləşir. Bir çox hallarda əgər atlı zadəgan öküzü öldürə bilmirdisə, bu vəzifənin icrasını piyada zadəgana ötürürdü.

XVII əsrdən etibarən "atlı torero"larla yanaşı "piyada torero"lar da yaranmağa başlayır. Artıq "torero" ların böyük əksəriyyəti zadəganlar deyil, xalq içindən çıxan qəhrəmanlar idi. Həm də dilin lüğət fondundakı sözlər yeni mənalar kəsb edirdi ki, bu da dilin zənginləşməsi üçün böyük şərtir.

Uzun inkişaf mərhələsi keçməsinə baxmayaraq öküz döyüşü məhz XVIII əsrdə qəti olaraq ispan xalqının bayramına çevrildi və müasir öküz döyüşünün qayda-qanunları məhz həmin dövrdə təşəkkül tapdı. "Tavromakiya" termini (yunan dilindən götürülmüş, mənası "toro"- "öküz", "luchar"- "mübarizə aparmaq" deməkdir) öküz döyüşü keçirilən bütün ölkələrdə hamı tərəfindən başa düşülür. Vətəni İspaniya olan bu döyüş növü bundan başqa, Portuqaliya, cənubi Fransada, Meksika, Kolumbiya, Peru, Venesuela, Ekvador və s. kimi Latin Amerikası ölkələrində keçirilir. Tavromakiyaya təkçə döyüş deyil, eyni zamanda öküzün böyüdülməsindən tutmuş döyüş iştirakçılarının geyimləri, reklam xarakteri daşıyan plakat və afişaların təşkil edilməsi və s. proseslər də daxildir.

Öküz döyüşü adətən buğanın öldürülməsi ilə başa çatır. Bunun üçün müxtəlif nizələrdən istifadə olunur. Bu nizələr bir-birindən uzunluğuna və istifadə tərzinə görə fərqlənir. Bunların içərisində "banderillas"ı (ucu qarmaqlı rəngbərg kağız saçaqlarla bəzədilmiş taxtadan olan nizə), uzunluğu 15 sm olan "varas de pica"nı (iti uclu mizraq) göstərmək olar. Adı çəkilən nizə adlarının Azərbaycan dilində qarşılığı yoxdur, ona görə də izah verilir. Lakin söz öz doğma linqvistik görkəmində başqa bir dildə keçməklə həmin dildə alınma

sözlərin sayını artırır, nəticədə dilin lüğət fondunun zənginləşməsində əsaslı rol oynayır. Sonda buğanı öldürmək üçün uzunluğu təxminən 1 m olan "estoque" adlı qılıncdan istifadə olunur. Bunu adətən ölümün tez və ağrısız olması üçün buğanın kürəyindən ürəyinə sancırlar. Əgər cəhd baş tutmazsa, bu iki-üç dəfə təkrarlanır və bu dəfə qılıncı buğanın boynundan onurğa beyninə sancırlar. Bəzən buğa yıxılır, ancaq ölmür. Belə halda qaydaya uyğun olaraq tamaşaçıların və ya toreronun xahişi ilə korridanın prezidenti öküzün cəsurluğuna görə ona mərhəmət göstərərək onun yenidən ağıla göndərilməsinə razılıq verir.

Korridanın təsvirini verməklə orada istifadə olunan söz və terminlərin adını çəkmək, onların linqvistik və ya ekstralingvistik tərcümə şərhini vermək əsas məqsədimizdir.

Axşam saat beş tamamda korrida prezidentinin işarəsi ilə bayram başlayır. Matadorlar, arxasınca da onları müşayiət edən dəstələr meydana daxil olurlar. "Matador" sözü hərfi mənada "öldürən" deməkdir, lakin tavrromakiya termini kimi öz fonetik, qrammatik görkəmində qalır. Korridanın prezidenti korrida aparıcısının tələbi ilə öküzlər olan ağılın açarını ona verir, şeypur və təbil səslərindən sonra buğa meydana daxil olur. Öküzün belində onun hansı müəssisəyə aid olduğunu göstərmək üçün lentlər və şüarlar olur. Meydana daxil olmuş öküzü əlində plaş olan matador qarşılayır. "Plaş" "qırmızı örtük" deməkdir, lakin öküzü hirsəndirən söz termin kimi işləndiyindən tərcümə olunmur. Bu onu döyüşün növbəti mərhələlərinə hazırlamaq məqsədi güdür. Əsasən korrida üç mərhələdən ibarət olur: "tercio de varas", "tercio de banderillas"-"nizələmək mərhələsi" və "tercio de suerte"-"ölüm mərhələsi". Burada "suerte" sözü "bəxt, tale" deməkdir, yəni öküzün taleyinin ölümə nəticələnməsi nəzərdə tutulur. "Kizələmək mərhələsi"ndə matadorlar öküzə müxtəlif nizələri batıraraq onun gücünü yoxlamaq və növbəti mərhələlərdə öz işini asanlaşdırmaq məqsədilə onu gücdən salmaq məqsədi güdür. "Ölüm mərhələsi"ndə isə plaşda matador publika qarşısında öz istedadını nümayiş etdirərək öküzü öldürür. Bu mərhələnin başlanğıcında matador öküzün ölümünün şərəfinə bədə qaldırır. Əgər matador işini layiqincə görürsə, azarkeşlər prezidentdən mükafat kimi heyvanın qulağının ona verilməsini xahiş edir. (7)

İspaniya dedikdə, "öküz döyüşü", "korrida" bir ölkə atributu kimi daha çox yada düşür. İspan xalqının illərdir keçirdiyi bu cəsurluq oyunu əlbəttə ki, öz xüsusi zəngin leksik bazasına malikdir. Göründüyü kimi oyunun əvvəlindən axırınadək olan prosesi dil məfhumları ilə ifadə etmək mümkündür. Burada hər bir iştirakçının yerinə yetirdiyi vəzifəyə uyğun olaraq peşə adları mövcuddur. Düzdür, bu peşə adlarının tərcüməsi zamanı tərcümə olunan dildə ona ekvivalent olan sözlər olmadığına görə müəyyən çətinliklər yaranır. Bu zaman onları interpretasiya, təsvir, şərh yolu, bəzən də kalka ilə tərcümə etmək daha münasib hesab olunur. Və yaxud da digər dildə ona adekvat olan sözlər axtarılıb tapılır. Qeyd edək ki, bu sözlər dilimiz üçün ekzotik ekstralingvistik leksemlərdir ki, dilçilikdə onlar reali adlanır. Ekstralingvistik leksemlər olan realilər məhz milli, spesifik sözlərdir. Onların tərcüməsi çox vaxt izah, şərh

yolu ilə aparılır. (3, 48; 49) "Korrída" sözü artıq genişlənərək istənilən dildə tərcüməsiz başa düşülür. Korrída terminləri də ardıcıl olaraq genişlənməkdə, izahsız, şərhəz, başa düşülməkdədir. Buğa döyüşündə iştirak edən hər bir peşə və peşakarın adı bütün dillərdə, o cümlədən bizim dilimizdə də artıq tanınır. Məsələn: "matador de toros"- "buğa döyüşündə baş döyüşçü"

Matadorlar özləri də iki cür olurlar: "torero de a pie"- "piyada torero"
"rejoneador"- "atlı torero"

"Subalternos"- "matadorun köməkçisi"

"Banderilleros"- "nizəni buğaya batıran torero"

"Picadores"- "nizə ilə silahlanmış atlı torero"

"Mozo de espadas"- "qılınclara nəzarət edən torero qulluqçusu"

"Personal de la plaza"- "tamaşaçılar" (hərfi tərcüməsi "meydan personalı, şəxsi heyəti")

"Presidente"- "korrídağa nəzarət edən bələdiyyə işçisi"

"Alguacilillos"- "korrída aparıcısı"

"Monosabios"- "təmizlik işinə baxan xidmətçilər"

"Mulilleros"- "ölmüş buğanı soyulma yerinə aparın xidmətçilər"

Məqələmizi belə yekunlaşdırıb bilərik ki, çəkilən misallar korrída oyununda iştirak edən heyət üzvlərinin peşə adlarıdır. Bu xüsusilaşmış adlar danışq dilində işlənən adi sözlərdən yaranaraq semantik inkişaf dövrü keçmişdir. Belə xüsusi sahənin yaranması dil vahidlərini müxtəlif linqvistik əməliyyatlardan keçirin (polisemiya, sinonimiya və s.). İspan dilçilərinin fikrincə, tavromakiya leksikasına xas olan söz və ifadələr ispan danışq nitqinə xəfifcə, hiss olunmadan daxil olmuşdur. Sifahi nitq bu terminləri elə özününküləşdirmişdir ki, çox hallarda ispan dillilər özləri belə bu dil vahidlərinin nə mənşəyini, nə də ilkin mənəsini bilmirlər. (4, 10) Qeyd edək ki, tavromakiya terminləri xalq danışq dilində xüsusilə çox işlədilən sözlərə çevrilməkdədir. Xüsusi sahə leksikasına gözəl, maraqlı nümunə olan buğa döyüşü terminlərinin bu oyunun məhz xalq içərisində yarandığından, kütləvi oyun nümayişi olduğundan xalqın dilinə sirayət etməsi baş vermişdir. Tavromakiya terminləri emosinal nitqdə uğurla işlənərək yeni-yeni semantik mənalar kəsb etməkdədir. Həm də onların başqa dilə çevrilməsi tərcümə elmi nöqteyi-nəzərindən xüsusi peşakarlıq tələb etdiyindən maraq doğurur.

Summary

Tauromachy as special lexics

The approaches of spanish, russian and other linguists on special lexics have been commented, occupational titles of the bull fight players from the series of tauromachy vocabulary and expressions have been analized and the translation methods that have been used in translation are the main focus of the research in the article.

Резюме

Тавромахия как специальная лексика

В статье автор предлагает свою точку зрения, о мнениях испанских и русских лингвистов, о специальной лексике. Также даются комментарии некоторым названиям профессий, участвующих в корриде, из цикла тавромахии. В статье, также рассматриваются способы и различные варианты перевода этих слов.

ADU-nun tərcümə fakültəsi nəzdindəki İspan dili kafedrasının
müəllimi Ayten Əliyevanın "Tavromakiya xüsusi sahə leksikası kimi"
adlı məqaləsinə

Rəy

Təqdim olunmuş məqalə dilçilik baxımından maraqlı və əhəmiyyətli bir mövzunu əhatə edir. Bu, müəllifin adı çəkilən mövzuda ikinci elmi işidir. Məqalədə xüsusi sahə sözləri haqqında araşdırmalar düzgün mənbələrdən götürülmüş nəzəriyyələrə əsaslanır. Müəllif xüsusi sahə kimi ilk dəfə araşdırılan tavromakiya leksikasını Azərbaycan oxucusuna həm elmi, həm də tərcümə izahı cəhətindən düzgün, ətraflı və maraqlı təqdim etmişdir. Məqalənin məzmunu və elmi-praktik cəhətdən tamamlandığını nəzərə alaraq çapa gətirəsi məqsədəuyğun hesab olunur.

İspan dili kafedrasının müdiri: b/m A.ƏLİYEV

13.11.2008-ci il

Ədəbiyyat

1. В.С.Виноградов «Курс лексикологии испанского языка» Москва «ВШ» 1994
2. А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Н.В.Васильева «Общая терминология» Москва «Наука» 1989
3. A. Giflitz "Curso de Lexicología de la lengua española contemporánea"
4. Lázaro Echegaray "Puntoycoma" №12 Mayo-Junio 2008
5. "Diccionario básico de la lengua española" Sociedad General Española de Librería, S.A. Madrid 2002
6. "Diccionario de la lengua española" Real Academia Española, Madrid 2001
7. www.tauromaquia.es
8. www.pvc-revista.com